

"İŞ, GÜÇ" ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ VE İNSAN KAYNAKLARI DERGİSİ

"IS, GUC" INDUSTRIAL RELATIONS AND HUMAN RESOURCES JOURNAL

Temmuz/July 2016 Cilt/Vol: 18/Num:3 Sayfa/Page: 1-23

Editörler Kurulu / Executive Editorial Group

Aşkın Keser (Uludağ University)
K. Ahmet Sevimli (Uludağ University)
Şenol Baştürk (Uludağ University)

Editör / Editor in Chief

Şenol Baştürk (Uludağ University)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Erdem Cam (ÇAŞGEM)
Yrd. Doç. Dr. Zerrin Fırat (Uludağ University)
Prof. Dr. Aşkın Keser (Uludağ University)
Prof. Dr. Ahmet Selamoğlu (Kocaeli University)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Sevimli (Uludağ University)
Prof. Dr. Abdulkadir Şenkal (Kocaeli University)
Doç. Dr. Gözde Yılmaz (Marmara University)
Yrd. Doç. Dr. Memet Zencirkıran (Uludağ University)

Uluslararası Danışma Kurulu / International Advisory Board

Prof. Dr. Ronald Burke (York University-Kanada)
Assoc. Prof. Dr. Glenn Dawes (James Cook University-Avustralya)
Prof. Dr. Jan Dul (Erasmus University-Hollanda)
Prof. Dr. Alev Efendioğlu (University of San Francisco-ABD)
Prof. Dr. Adrian Furnham (University College London-İngiltere)
Prof. Dr. Alan Geare (University of Otago- Yeni Zelanda)
Prof. Dr. Ricky Griffin (TAMU-Texas A&M University-ABD)
Assoc. Prof. Dr. Diana Lipinskiene (Kaunos University-Litvanya)
Prof. Dr. George Manning (Northern Kentucky University-ABD)
Prof. Dr. William (L.) Murray (University of San Francisco-ABD)
Prof. Dr. Mustafa Özbilgin (Brunel University-UK)
Assoc. Prof. Owen Stanley (James Cook University-Avustralya)
Prof. Dr. Işık Urla Zeytinoğlu (McMaster University-Kanada)

Ulusal Danışma Kurulu / National Advisory Board

Prof. Dr. Yusuf Alper (Uludağ University)
Prof. Dr. Veysel Bozkurt (İstanbul University)
Prof. Dr. Toker Dereli (Işık University)
Prof. Dr. Nihat Erdoğan (İstanbul Şehir University)
Prof. Dr. Ahmet Makal (Ankara University)
Prof. Dr. Ahmet Selamoğlu (Kocaeli University)
Prof. Dr. Nadir Suğur (Anadolu University)
Prof. Dr. Nursel Telman (Maltepe University)
Prof. Dr. Cavide Uyargil (İstanbul University)
Prof. Dr. Engin Yıldırım (Anayasa Mahkemesi)
Prof. Dr. Arzu Wasti (Sabancı University)

İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, yılda dört kez yayınlanan hakemli, bilimsel elektronik dergidir. Çalışma hayatına ilişkin makalelere yer verilen derginin temel amacı, belirlenen alanda akademik gelişime ve paylaşım katkıda bulunmaktadır. "İş, Güç," Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 'Türkçe' ve 'İngilizce' olarak iki dilde makale yayınlanmaktadır.

"Is, Güc" The Journal of Industrial Relations and Human Resources is peer-reviewed, quarterly and electronic open sources journal. "Is, Güc" covers all aspects of working life and aims sharing new developments in industrial relations and human resources also adding values on related disciplines. "Is, Güc" The Journal of Industrial Relations and Human Resources is published Turkish or English language.

TARANDIĞIMIZ INDEXLER

Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazarlarına aittir.
Yayınlanan eserlerde yer alan tüm içerik kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

All the opinions written in articles are under responsibilities of the authors.
The published contents in the articles cannot be used without being cited

“İş, Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi - © 2000- 2016

“Is, Güc” The Journal of Industrial Relations and Human Resources - © 2000- 2016

İÇİNDEKİLER

YIL: TEMMUZ 2016 / CİLT: 18 SAYI: 3

SIRA	MAKALE BAŞLIĞI	SAYFA NUMARALARI
1	Arş.Gör. Gülçin CEBECİOĞLU, Doç. Dr. Pınar ENNELİ, Tekstil İşçilerinin Kimlik Aidiyetleri üzerine Sosyolojik Bir İnceleme DOI: 10.4026/2148-9874.2016.0321.X	5
2	Arş. Gör. Gülnur İlgün, Doç.Dr.Özgür UĞURLUOĞLU, Sağlık Sektöründe Sosyal Medyanın Kullanımı, Yararları ve Riskleri DOI: 10.4026/2148-9874.2016.0322.X	28
3	Öğr. Gör. Dr. Nilgün KANER KOÇ, Prof. Dr. Nurdan AKINER, Bir Söylem olarak Türk İşçi Gazetesi DOI: 10.4026/2148-9874.2016.0323.X	53
4	Dr.Erdal EROĞLU, Transformation of Turkish State in Context of Regulation School: The Political Economy of Budget DOI: 10.4026/2148-9874.2016.0324.X	85
5	Yard. Doç. Dr. Nurcan TEMİZ, Hüsniye Gül İNAN, İşletmelerde Terfi Sisteminin Oluşturulmasında Analitik Hiyerarşi Sürecinin Kullanılması – Bir İşletme Örneği DOI: 10.4026/2148-9874.2016.0325.X	113
6	Yard.Doç. Dr. Seçil BAL TAŞTAN, Yard. Doç. Dr. Emre İŞÇİ, Algılanan Sosyal Adalet, Benlik Kurguları ve Adil Dünya İnancının Örgütsel Güven ile İlişkilerinin İncelenmesi: Kültürel Psikoloji ve Sosyal Biliş Kuramı Açısından Bir Değerlendirme DOI: 10.4026/2148-9874.2016.0326.X	137
7	Yard. Doç. Dr. Temmuz GÖNÇ, Toplumun Gözünde Hemşirelik Hâlâ Bir Kadın İş mi?: Erkek Hemşirelere Yönelik Tutum ve Önyargılar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma DOI: 10.4026/2148-9874.2016.0327.X	163
8	Dr. Metin IŞIK, Yard. Doç. Dr. Mustafa ZİNCİRKIRAN, Kurumsal İtibar, İş Tatmini ve Örgütsel Özdeşleşme Kavramlarının Birbirleriyle İlişkisi ve Bir Araştırma DOI: 10.4026/2148-9874.2016.0328.X	197

TEKSTİL İŞÇİLERİNİN KİMLİK AİDİYETLERİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR İNCELEME¹

A SOCIOLOGICAL ANALYSIS ON TEXTILE WORKERS IDENTITY BELONGINS

Arş. Gör. Gülçin CEBECİOĞLU²

Doç. Dr. Pınar ENNELİ³

ÖZET

Günümüzde, sınıf ve tabakalaşma konularında çalışan sosyologlar arasında iki ayrı görüşün hâkim olduğu göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki sınıf kavramının öldüğü, sınıf temelli bir ayrışmanın olmadığı ancak insanların etnik ve dini aidiyetleri üzerinden ayrışmalar yaşadıkları, sınıf yapısının önemli bir dönüşüm geçirdiğidir. Bu bağlamda özellikle siyaset bilimcileri Türkiye'deki siyasal ve sosyal kimliklerin, sağ ve solun temsil ettiği sınıf temelli geleneksel kimlikler ile anlaşılamayacağı çıkarsamasını yapmaktadır. Diğer görüşe göre ise işçi sınıfı kimliği varlığını sürdürmektedir. Bu genel tartışma alanı içinde sınıf bilincinin devam ettiği ve sınıfın ontolojik olarak varlığını sürdürse de sınıf bilincinin farklı sebeplerle zedelendiği ileri sürülmektedir. Bu çalışma, bu iki görüşü tekstil işçilerinin sınıf aidiyetleri ve etnik, dini kimlik sahiplenmesi üzerinden tartışmaya çalışacaktır. Çalışmanın temel savı, her ne kadar etnik ve dini kimlik sahiplenmeleri tekstil işçileri için önemli olsa da sınıf aidiyetinin yok olmadığı, daha çok etnik aidiyetler ve sınıf aidiyeti arasında karmaşık, iç içe geçmiş ve çok yönlü bir ilişkinin var olduğudur.

Uygulamaya dayalı gerçekleştirilen çalışmada geçerli ve güvenilir verilere ulaşabilmek için çoklu metod benimsenmiştir. İlk aşamada Eylül 2013- Şubat 2014 zaman aralığında, İstanbul ilinde faaliyet gösteren hazır-giyim atölyelerinde çalışan yaşları 15 ve 58 aralığında değişen 218'i kadın ve 290'u erkek 508 tekstil işçisine anket ve 15 gönüllü işçi ile derinlemesine mülakat çalışmaları uygulanmıştır. İkinci aşamada ise 5'er kişiden oluşan 5 adet odak grup çalışması gerçekleştirilmiştir. Böylelikle anket ve mülakatlardan elde edilen bulguların derinlemesine anlaşılması amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda, kimlik temelli ayrışma noktalarının etnik ve dini aidiyetler üzerinden olduğu görülmekle birlikte, işçilerin ekonomik temelli sınıf bilinçlerinin de varlığını sürdürdüğü gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tekstil Sektörü, İşçi, Sınıf Kimliği, Etnik/Dini Aidiyet, İstanbul.

1 Bu çalışmada "Tekstil İşçilerinin Sınıf Bilinçlerine Etnik, Dini ve Toplumsal Cinsiyet Kimliklerinin Etkisi: İstanbul Örneği" adlı yüksek lisans tezinin ilgili verilerinden faydalanılmıştır.

2 Araştırma Görevlisi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, e-posta: gulcinaktas@ibu.edu.tr.

3 Doçent Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, e-posta: ennelip@gmail.com.

ABSTRACT

There are two main approaches to the class and stratification issues. One view argues that class has died and people face up with dissidence based on their religious and ethnic identities rather than their class identities. In relation to this, class has undergone an important transformation. Political studies especially deduce that political and social identities cannot be understood via class-based traditional identities represented by right and left wings. According to the second view, class identity continues its existence. Here it is also claimed that class consciousness continues its existence and even if it exists ontologically it is damaged as for different reasons. This paper will analyze these two views in the case of textile workers in İstanbul. The main argument of the paper is that although ethnic and religious identity appropriations are important for textile workers, class belongings has not died; rather, there is complicated, interwoven and multifaceted relation between ethnic, religious and class identities.

Mixed method was used in this research to reach valid and reliable data. In the first stage, a questionnaire was conducted to 508 textile workers working in garment industry in İstanbul of whom 218 are women and 290 are men, and age between 15- 58 at five months' interval between September 2013 and January 2014 and 15 volunteers among the participants were interviewed. In the second stage, and 5 focus group studies consisting of 5 people were conducted. By doing this, it is aimed to get more in-depth understanding of the data obtained from the questionnaire and interviews. At the end, it is concluded that while identity based dissidences are observed over ethnic and religious belongings, economy based class consciousness continues its existence.

Key words: Textile Industry, Worker, Class Identity, Ethnic/ Religious Belongings, İstanbul.

1. GİRİŞ

Günümüzde, bir görüşe göre, kültürel kimliklerin öneminin artışı, siyasetin sınıftan çok diğer bağılıklar tarafından organize ediliyor olması gibi gerekçeler gösterilerek ekonomik temelli sınıf aidiyetlerinin yerini etnik ve dini aidiyetlerin aldığı söylenmektedir (Clark ve Lipset, 2007: 84; Özuğurlu, 2003: 56). Özellikle 1990'lı yılların sonu ile birlikte başlayan sınıfı, kültür kavramı ile ele alan çözümler, kimlikler üzerinden bir sınıf ve sınıf bilinci tanımlaması yapmaktadır (Koray, 2008: 162; Özuğurlu, 2003: 19). Bu bağlamda, dini, etnik, bölgesel vb. aidiyet oluşumlarının, bireylerin toplumsal gerçekliği yorumlamalarında üretim ilişkileri çerçevesinde belirlenen sınıfsal kimliklerden daha etkili olduğu iddiaları gündeme gelmiştir (Clawson, 1985: 676; Durrant ve Sparrow, 1997: 334; Özuğurlu, 2003: 71-72). Bu iddialar sınıfın yalnızca üretim araçlarına sahip olma durumlarıyla açıklanmayacağını; sosyal, siyasi, politik pek çok faktörle ilişkisinin olduğunu söylemektedir. Kısacası kendilerini 'yeni toplumsal hareketler' teorisyenleri olarak adlandıran bu düşünürler günümüz (*post*)modern toplumlarında, bireylerin, üretim ilişkilerindeki konumları tarafından belirlenen nesnel sınıfsal pozisyonlarına daha az duyarlı hale geldiklerini ileri sürmektedirler (Yılmaz, 2013: 349-350).

Oysa konuyla ilgili başka çalışmalarda işçi sınıfı, emek kriteri veya işçilerin üretim araçlarına göre konumu, proleterleşme ölçütü ve sömürü gibi unsurların kimlikler üzerinde halen önemli etkisinin olduğu vurgulanmaktadır (Özuğurlu, 2003: 151). Burada özellikle işçi sınıfının ortadan kalkmadığı konusunun altı çizilmektedir. Sınıf hareketlerinin yerine kültürel kimlik hareketleri bağlamında şekillenen çevreci, feminist, etnik canlanma ve buna bağlı olarak şekillenen "mikro-milliyetçilik hareketlerinin daha ağır basması artık sınıfın olmadığı ya da önemsiz olduğu anlamına gelmez. Aksine sınıf, daralmanın ötesinde genişleyerek varlığını hala sürdürmektedir (Erbaş ve Coşkun, 2007: 22-23). Ayrıca sınıf konusunda işçi sınıfının ucuzlaştırılmış, niteliksizleştirilmiş ve sömürülen emek gücünü içeren bir şekle bürünmesinden ötürü yapısal bir değişikliğe uğradıklarını da eklemektedirler (Selçuk, 2006: 32-36). Bu bağlamda işçi sınıfından kadın ve erkeklerin yaşam standartları giderek kötüleşmekte, küçülen işletmelerin yanı sıra düşük ücretli ve geleceği olmayan işler artmakta, sendikal haklar da ortadan kalkmaktadır (Lustig, 2013: 69).

Ayrıca Buğra (2008: 17), sınıf kimliği ve bilincini önemsizleştirmenin Neo-liberal bir proje olduğunu söylemektedir. Neo-liberalizmin milliyetçilik ve dini akımları sıkça gündeme getirerek muha-

fazakâr eğilimi güçlendirmeye ve sınıfsal söylemleri ortadan kaldırmaya yönelik politikalarına dikkat çekmektedir. Bu noktada Neo-liberalizmin popüler kültür ve bu kültür üzerinden tüketici kimlik gibi farklı kimlikler yaratarak sınıf kimliğini zedelediği göze çarpmaktadır. Zira bu süreç içerisinde özne bütünlüğünü kaybetmekte, toplumda ise çok katmanlılık, çoğulluk, parçalanmışlık ve belirsizlik hâkim olmaya başlamaktadır (Best ve Kellner, 1998). Böylelikle imtiyazsız, sınıfsız bir toplum yapısı oluşturularak işçilerin kendileri içerisinde parçalı bir yapıya sahip olmaları ve bütüncül ve güçlü bir sınıf yapısı oluşturmaları engellenmeye çalışılmaktadır (Çelik, 2006: 52-53; Koçak, 2010:58; Spronk, 2007: 14).

Genel olarak ele alındığında ilk grup için sınıf kavramının ortadan kalktığını bunun yerini farklı aidiyetlerin aldığı; ikinci grup için ise sınıf kavramının uğradığı yapısal değişikliklere rağmen hala varlığını sürdürdüğü görüşlerinin egemen olduğu görülmektedir. Elbette ki bir kişinin sınıfsal konumundan ötürü yaşadıkları o kişinin etnik ve toplumsal cinsiyet aidiyetleri deneyimleri ile yakından ilgilidir (Zweig, 2013: 16-17). Hatta aynı etnik gruptan insanların aynı sınıfta yer alma ihtimalleri de oldukça yüksektir. Küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle üçüncü dünya ülkelerinde işçileşme süreci artarken sanayi üretimi içerisinde emeğin oransal olarak azaldığı gelişmiş ülkelerde hizmet ve serbest meslek alanlarında işçileşmenin arttığı göze çarpmaktadır (Panitch, 2013: 108). Her iki durumda da işçi sınıfının büyük bir çoğunluğunu azınlık etnik kimliklerden işçilerin oluşturduğu bilinen bir gerçektir. Buradan hareketle sınıf ve etnik aidiyetlerin girift bir yapıya sahip oldukları söylenebilir (Zweig, 2013: 39). Bir başka deyişle mesleklerin etnik ve dini aidiyetlere göre belirlendiği (Blackby vd., 2002: 279; Menning, 1997: 143); insanların sosyal yaşantılarının etnik aidiyetlerine göre şekillendiği iddia edilebilir (Bal, 2015: 16).

Örneğin, çok etnikli yapılar içerisinde yer alan Fransa, Britanya ve Hollanda metropoliten merkezlerinde yaşayan göçmenlerin ilk aşamada şehir ekonomileri içinde düşük ücretli ve düşük güvenceli işlere yerleştirildikleri bilinmektedir (Fenton, 1999: 162). Yine İngiltere’de Türkçe konuşan azınlıklar üzerinde yapılmış olan bir çalışmada, Türklerin çoğunun işsiz olduğu, erkeklerin büyük bir çoğunluğunun kendilerine ait iş yerlerinde çalıştıkları, çok az kişinin vasıflı sayılabilecek işlerde çalıştıkları ve aktif olarak çalışan kadınların sayılarının oldukça az olduğu ortaya konulmuştur (Enneli, 2002: 158). Burada yaşayan gençlerin de sosyal dışlanmışlıklarından ötürü daha iyi bir eğitim alıp ilerlemeyi düşünmedikleri, çoğunun baba mesleğine devam ettikleri veya part-time işlerde çalıştıkları vurgulanmıştır. Özellikle bu noktada sınıf kimliğinin nesilden nesile aktarılması anlamında kullanılan proleter doğma kavramı ortaya çıkmaktadır (Canning, 1992). Dahası etnik aidiyetler açısından sınıflar arasındaki geçişin neredeyse imkânsız olduğu vurgulanmaktadır. Bu konuda Bourdieu sınıflar, kendi tabiriyle alanlar, arasındaki geçişin oldukça zor olduğunu vurgulamaktadır. Zira O’na göre insanlar sınıflarını değiştirseler bile kendi sınıflarına özgü ekonomik, toplumsal ve kültürel sermayelerini birkaç kuşak sonrasında kadar diğer sınıf içerisinde koruyacaklardır (Palabıyık, 2011: 126-127). Örneğin Amerika’da yaşayan Asyalı azınlık grupları eğitim alıp üst sınıfa geçmeye çalışsalar dahi bu durum onlar için imkânsız görülmektedir (Woo, 2002: 88). Bu bağlamda azınlık gruplardan birilerinin yönetici pozisyonuna gelme ihtimallerinin beyazlara oranla oldukça düşük olduğu da tespit edilmiştir (Acker, 2006: 445; Smith, 2002: 518).

Etnik aidiyetler ile ekonomik pozisyonlar arasındaki bu çok yönlü ilişki gerek Osmanlı Devleti’nde gerekse günümüz Türkiye’sinde görülmektedir. Osmanlı Döneminde işçi sınıfı farklı etnik kökenli insanlardan oluşmaktaydı. Genel olarak işçi sınıfı içinde özel olarak da vasıflı işçiler ve sanayi işçileri içerisinde Rum, Yahudi, Ermeni ve diğer etnik kökenlerden işçilerin önemli bir yer tutukları bilinmektedir (Altan, Kağnıcıoğlu, Şişman ve Sungur, 2005: 10). Günümüz Türkiye’si de etnik ve dini gruplar açısından çok renkli bir mozaik oluşturmaktadır (Şener, 2006: 14). Özellikle 1980’li

yıllarda metropollere göç eden, yabancı oldukları kent ortamında güvenliklerini sağlayabilmek adına geleneksel kültürel kimliklerine sarılan farklı etnik ve dini gruplardan insanlar belirli iş kollarında yoğunlaşmışlardır (Özuğurlu, 2003: viii). Örneğin on bir milyondan fazla nüfusa sahip olduğu düşünülen Kürt kökenli vatandaşlar gezici işportacılık, ayakkabı boyacılığı vs. gibi işlerde yoğun bir şekilde çalışmaktadırlar (Yılmaz, 2006: 31). Çingeneler de çoğunlukla meslekleriyle tanımlanmaktadırlar. Sepetçilik, kalaycılık, bohçacılık, hamamcılık, arabacılık, müzisyenlik gibi mesleklerle özdeşleştirilen Çingeneler yine suçluluk, yoksulluk ve kötü davranışlarla da özdeşleştirilmektedir (Yılmaz, 2006: 31; Marsch, 2008: 22). Yabancıların işgücü piyasasına girmesi konusu ele alındığında ise Almanya, Rusya, Bulgaristan, Romanya, Azerbaycan, Suriye gibi ülkelerden gelen yabancıların 1990'lı yıllardan itibaren tekstil, ev hizmetleri ve çocuk bakıcılığı gibi işlerde oldukça düşük ücretler karşılığında çalıştırıldıkları göze çarpmaktadır (Lordoğlu, 2013). Yine Nichols ve Suğur'un 2005 yılında yapmış oldukları çalışmaya göre Bulgaristan göçmenleri Bursa tekstil fabrikalarında çalışmaktadırlar. Dedeoğlu (2000: 270) da İstanbul'un kayıt dışı ekonomisinden ötürü Türkiye'ye göç eden Azeri kadınların çalışabilecek yaştaki çocuklarıyla birlikte hazır giyim atölyelerinde diğer işçilerden yaklaşık olarak %30 daha ucuza çalıştırıldıklarını vurgulamaktadır. Bu araştırmanın verilerini oluşturan çalışmasında Aktaş da (2015: 154) İstanbul hazır-giyim atölyelerinde çalışan işçilerin çoğunlukla Türk ve Kürt kökenli işçilerden oluştuğunu vurgulamaktadır. 90'lı yıllarda İstanbul'a göç eden Kürt kökenli işçiler ilk zamanlarda işe girme, ev kiralama gibi hususlarda etnik kimlikleri üzerinden bir ayrımcılığa uğradıklarını belirtmişlerdir. Bu noktada işçilerin işçileşme sürecinde hemşerilik dinamiğinin oldukça etkili olduğu göze çarpmaktadır. Zira işçiler akrabaları veya hemşerileri ile aynı atölyelerde çalışmaktadırlar. Farklı sektörlerde ve farklı şehirlerde de buna benzer durumlarla karşılaşmaktadır. Coşkun (2013: 123), Zonguldak maden işçileri ve Bursa Tekstil işçileri üzerinde yapmış olduğu araştırmasında özellikle tekstil işçilerinin işçileşme sürecinde hemşerilik faktörünün oldukça etkili olduğunu ancak maden işçilerinde bu oranın biraz daha düşük olduğunun altını çizmektedir. Berber (2003:7) de Seydişehir Eti Alüminyum Fabrikasında çalışan işçilerin hemşerilik ilişkileri, gelenekleri, dinsel ve etnik kimlikleri gibi özelliklerinin onların gerek işçileşme süreçlerini gerekse işyeri deneyimlerini doğrudan etkilediğini ve şekillendirdiğini belirtmektedir.

Kıscacası sınıf kimliği hala varlığını sürdürmektedir ancak etnik ve dini kimlik aidiyetlerinin izdüşümü işçilerin ekonomik temelli sınıf tanımlamalarında kendisini göstermektedir. Bir başka deyişle sınıf diğer kimliklerin etkisi altında yelpazesi daha genişlemiş bir şekilde varlığını sürdürmektedir. İşte bu makalede de hazır giyim atölyelerinde çalışan işçilerin sınıf aidiyetinin değiştiği ancak ortadan kalkmadığı görüşünden hareket ile etnik aidiyetler ile ekonomik pozisyonları arasındaki çok yönlü, karmaşık ilişkinin doğası belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda yapılan araştırma ile tekstil işçilerinin sınıf bilinçlerinin etnik ve dini kimlik, toplumsal cinsiyet, gelir, yaş, eğitim durumu gibi değişkenlerden nasıl etkilendiğini ortaya koymak amaçlanmıştır. Böylece sınıf bilinci konusunu ele alan yerli ve yabancı literatürdeki diğer çalışmalarla karşılaştırmalarda bulunarak yapılması planlanan diğer çalışmalara kaynaklık edilmesi ümit edilmektedir.

2. Araştırma Yöntemi

2.1. Çalışmanın Metodolojisi

Genel amacı tekstil işçilerinin sınıf bilinçlerini etkileyen farklı dinamikleri ve bu dinamikler arasındaki çok yönlü ilişkiyi ortaya koymak olan araştırmanın evreni tekstil imalatında ilk sırada yer alan; farklı etnik, dini aidiyetlerden insanların yaşadığı bir metropol olan İstanbul ili olarak belirlenmiştir. Uygulamaya dayandırılan çalışmada çoklu metot kullanılmıştır. Çalışılan olguya farklı bakış

açılımlarından bakılması fırsatını sunan çoklu metot ile daha sağlam, güçlü ve içerik olarak doyurucu verilere ulaşılması hedeflenmiş (Böke, 2011: 400) ve sırasıyla anket, derinlemesine mülakat ve odak grup çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Anket uygulaması için örneklem T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının (2012: 224) yayınlamış olduğu rapordan elde edilen veriler doğrultusunda İstanbul'da tekstil imalatında çalışan işçi sayısının (169.179) binde üçlük temsil gücüyle 508 işçi olacak şekilde belirlenmiştir. Örneklem için "kartopu örneklem tekniği" kullanılmıştır. Zor ve bilinmeyen örneklem gruplarına ulaşmayı kolaylaştırmak amacıyla kullanılan bu teknikte öncelikli olarak tanıdıklara, ardından da bu kişiler aracılığıyla hedeflenen sayıya ulaşıncaya kadar diğer kişilere ulaşım sağlanır (İpek, 2004: 9). Bu anlamda öncelikli olarak taşeron firma yetkilileri, atölye sahipleri, işçi yakınları vs. gibi araçlarla iletişime geçilmiştir. Sonrasında da bu araçlar sayesinde daha fazla işçiye ulaşım sağlanmıştır. Ayrıca çalışmanın Avrupa ve Anadolu yakasında yer alan ilçelerin hepsini kapsayacak şekilde gerçekleştirilmesine özen gösterilmiştir. Veriler bilgisayar ortamında SPSS 16.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Anket sonuçlarından elde edilen bulgular çalışma sırasında gerçekleştirilen derinlemesine mülakat ve sonrasında gerçekleştirilen odak grup çalışmasından elde edilen verilerle desteklenmeye çalışılmıştır.

Bir sonraki aşamada gönüllü 15 işçi ile kendi deneyimleri üzerinden derinlemesine mülakat yapılmıştır. Ankette yer alan sorular hakkında detaylı konuşmak isteyen ve tecrübelerini paylaşmak isteyen işçilerle yapılan görüşmeler anket çalışması esnasında gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple katılımcının bilgisi ve rızası dâhilinde görüşmeler not alınmış, sonrasında alınan notlar temize çekilmiştir. Görüşmeler sırasında işçilerin şahsi bilgileri alınmadığı için veriler değerlendirilirken işçilere müstear isimler verilmiştir. Derinlemesine mülakat çalışmasına katılan işçilerin dokuzu erkek iken geri kalan altısı kadındır. İşçilerin yaş ortalamaları 15 ile 58 arasında değişmektedir. İşçilerin tekstil işinde çalışma süreleri de yine 1 ile 35 yıl arasında değişmektedir. Etnik kökenleri bakımından ele alındığında görüşülen işçilerden 8'i Türk geri kalan 7 tanesi de Kürt kökenli olduklarını belirtmişlerdir.

En son olarak da elde edilen anket ve derinlemesine mülakat verilerini değerlendirebilmek için beşer kişilik gruplardan oluşan beş adet odak grup çalışması yapılmıştır. Gruplar çalışmanın temel amacı gözetilerek işçilerin etnik köken ve toplumsal cinsiyetlerine göre belirlenmiştir. Bu bağlamda gruplar Kürt kökenli kadın, Kürt kökenli erkek, Türk kökenli kadın, Türk kökenli erkek ve toplumsal cinsiyette karışık sendikalı işçilerden oluşturulmuştur. Odak grup tartışmaları ortalama bir saat sürecek şekilde işçilerinde bilgisi dâhilinde ses kaydında alınarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ardından ses kayıtları deşifre edilmiş ve kayıtlar silinmiştir.

Araştırmanın sınırlılıklarına kısaca değinmek gerekirse araştırmanın gerçekleştirildiği atölyelerin büyük bir çoğunluğu kayıt dışı faaliyet göstermelerinden ötürü buralarda çalışanlar küçük yaşta, sigortasız, çalışma izni bulunmayan işçilerden oluşmaktadır. Bu noktada pek çok işveren işçilerinin çalışmalara katılmasına izin vermemiştir. Hatta bazıları kovmaya, hakaret etmeye, anketleri yırtmaya teşebbüs etmişlerdir. Bunun dışında çalışma izni bulunmayan Suriyeli işçilerden bazıları çalışmaya katılmak isteseler dahi dil bilmemelerinden ötürü çalışmaya katılım sağlayamamışlardır. Ayrıca işçilerin oldukça yoğun çalışmaları, çalışma ortamlarının gürültülü olması vs. gibi sebeplerden ötürü de araştırmanın uzun bir zaman diliminde gerçekleştirilebilmiştir.

2.2. Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler

Araştırmanın bağımlı değişkenini işçilerin sınıf aidiyetlerini belirlemeye yönelik aidiyet tanımlamalarında kendilerini özdeşleştirdikleri ekonomik, sosyal yahut siyasi aidiyet kategorileri oluşturmaktadır. Bu bağlamda işçilerden "Etnik Aidiyet", "Yerel Aidiyet", "Türkiyeli", "Türk", "Dini Aidiyet",

"Cinsiyet", "İşçi", "Politik parti", "Futbol taraftarlığı", "Hiçbiri" ve "Diğer" kimlik kategorilerinden kendilerini en çok ait istedikleri üç tanesini seçmeleri istenmiştir. Daha sonra, işçilerin kendilerini en çok özdeşleştirdiklerini belirttikleri "İşçi", "Etnik Aidiyet" ve "Dini Aidiyet" kimlik kategorileri bağımlı değişken olmuştur.

Bağımsız değişkenler de yaş, gelir düzeyi, cinsiyet ve eğitim durumu ve etnik köken ve dindarlık durumudur. İşçilerin yaşları belirlenirken anket çalışmasında işçilere "18-20", "21-30", "31-40", "41-50", "51-60", "61 ve üzeri" kategorileri verilmiştir. Yalnız verilerin incelenmesi sırasında daha verimli sonuçlar alınacağı düşüncesinden hareketle bu kategoriler "20 yaş ve daha küçük", "21-50" ve "51 ve üzeri" olacak şekilde sınıflandırılmıştır.

Yine işçilerin gelir durumları belirlenirken işçilere "500 TL'den az", "500- 999 TL", "1000- 1499 TL", "1500- 1999 TL", "2000- 2499 TL" ve "2500 TL ve üzeri" kategorileri verilmiş ancak yine aynı kaygılarla verilerin değerlendirilmesi sırasında bu kategoriler "Asgari ücret- Asgari ücretten daha az", "1000- 1999 TL" ve "2000 TL ve üzeri" olacak şekilde birleştirilmiştir.

İşçilerin eğitim seviyeleri belirlenirken işçilere "Okur- Yazar Değil", "İlkokul", "Ortaokul", "İl-köğretim", "Lise", "Üniversite- Yüksek Öğretim" ve "Lisansüstü" kategorileri verilmiş ancak verilerin değerlendirilmesi sırasında kolaylık sağlayabilmesi adına bu kategoriler "Okur- Yazar Değil", "İlko-kul- Ortaokul- İlköğretim Mezunu", "Lise Mezunu" ve "Üniversite veya Lisansüstü Mezunu" katego-rileri adı altında birleştirilmiştir.

İşçilerin etnik kökenleri belirlenirken işçilere "Türk", "Kürt", "Laz", "Çerkez", "Roman", "Arap", "Ermeni" ve "Diğer" kategorileri verilmiş, işçilerin büyük çoğunluğunu Türk ve Kürt etnik köken-lerine sahip olmalarından ötürü bu aidiyetler verilerin değerlendirilmesi sırasında "Türk", "Kürt" ve "Diğer" olacak şekilde üçe indirilmiştir.

Son olarak da işçilerin dindarlık durumlarını belirleyebilmek için işçilere namaz kılma, oruç tut-ma gibi ibadetleri ne kadar sıklıkla yerine getirdikleri sorulmuştur. Elde edilen bilgilerden yola çıkı-larak işçiler için dindarlık tiyolojileri belirlenmiştir. Bu bağlamda bütün ibadetlerini eksiksiz yerine getiren işçiler "Dindar"; sadece oruç tutan, arada sırada namaz kılan işçiler "İlimli Dindar"; son olarak da nadiren ibadet yaptığını ya da hiç ibadet yapmadığını belirten işçiler "İbadet Yapmayanlar ve Di-ğerleri" kategorilerinde değerlendirilmiştir.

3. Bulgular ve Tartışma

3.1. Örneklemin Çalışma Koşulları ve Sosyo-Ekonomik Profili

Temel amacı işçilerin kimlik aidiyetlerinin ekonomik temelli sınıf aidiyetleri ile ilişkisini ortaya koymaya çalışan araştırmanın bu kısmında işçilerin yaş, cinsiyet, eğitim durumları gibi demogra-fik özellikleri ile sosyo-ekonomik yapısı hakkında genel bilgiler verilecektir. Tekstil işçileri üzerinde yapılmış diğer çalışmaların örneklem gruplarıyla yapılan karşılaştırmalar ile araştırmanın örneklem grubunun profili hakkında genel bir izlenime sahip olunacaktır.

Toplumsal cinsiyet faktörünün işçilerin kendilerini ait hissettikleri sınıf konusundaki görüşleri-ni etkileyebileceği hususu göz önünde bulundurularak çalışmaya katılan kadın ve erkeklerin sayısı birbirine yakın tutulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda araştırmaya katılan kadınların oranı %43 iken erkeklerin oranı %57'dir. Tekstil işçilerinin yaş grubu ele alındığında Nichols ve Suğur (2005: 234)

araştırmalarını gerçekleştirdikleri örneklem grubunun %64'ünün 26- 35 yaş aralığında olduğunu; benzer şekilde Coşkun (2013: 71) da tekstil sektöründe çalışan işçilerin daha genç işçilerden oluştuğunu belirtmektedirler. Kendi örneklem grubunun %57'sinin 35 yaş ve altında bulunduğunu belirten araştırmacı sektörde daha genç insan çalıştırılmasının fabrikalar tarafından getirilen yaş sınırlaması başta olmak üzere birçok sebebini sıralanabileceğini eklemektedir. Son olarak Özügurlu (2003: 178), Denizli'deki tekstil fabrikalarında yapmış olduğu çalışmanın örneklem grubunda yer alan kadınların %57'sinin 15-46, erkeklerin %43'ünün de 16-55 yaş aralıklarında yer aldıklarını belirtmektedir. Yapılan araştırma da önceki çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Hazır-giyim atölyelerinde çalışan bu işçilerin %66'sı 21-55 yaş grubu arasında yer almaktadır. Geri kalan işçilerin %17'si 20 yaş ve altında iken diğer %17'si de 51 yaş ve üzeridir.

Eğitim seviyeleri söz konusu olduğunda Özügurlu (2003: 123) örneklem grubunu oluşturan Denizli tekstil işçilerinin %56'sının ilk öğretim mezunu olduğunu özellikle kadınlarda bu oranın daha da arttığını (%76) belirtmektedir. Nichols ve Suğur (2005: 234) ise örneklem grubunu oluşturan işçilerin daha genç yaş gruplarında görece daha iyi eğitim aldıkları lise ve dengi okullardan mezun olduklarını söylemektedir. Benzer şekilde Coşkun (2013: 75) da daha genç işçilerin daha eğitilmiş olduklarını; ancak, genel olarak ele alındığında işçilerin %29'unun ilköğretim ve %45'inin de lise ve üzeri okul mezunları olduklarını belirtmektedir. Yapılan araştırmada genç işçilerin eğitim düzeyleri hususuna özel olarak dikkat edilmemiştir. Ancak gerek anket ve mülakatlardan elde edilen veriler gerekse yapılan gözlemler çocuk sayılabilecek yaşlarda atölyelerde çalışmaya başlayan işçilerin eğitim seviyelerinin oldukça düşük olduğunu göstermektedir. İşçilerin %66'sı ilköğretim, ortaokul veya ilköğretim mezunu iken %27'si lise mezunudur. Yalnızca %5 oranında bir işçi grubu üniversite mezunudur. Bu işçiler eğitimlerini tamamladıktan sonra aile içi emeğe katkıda bulunmaya çalıştıkları görülmektedir. Farklı illerden İstanbul'a göç etmiş olup genellikle akrabaları, hemşerileri veya arkadaşları vasıtasıyla atölyelerde çalışmaya başlamışlardır.

Kayıt dışı çalışan kadın tekstil işçileri üzerinde yapmış olduğu çalışmasında Kümbetoğlu vd. (2012: 56) de, örnekleme oluşturan işçilerin çalışma sürelerinin oldukça uzun olduğunu ve sık sık mesaiye kaldıklarını belirtmektedir. İşçilerin yaptıkları fazla mesainin ücretlerine yansıtılmadığını ve ücretin çoğunlukla asgari ücretin altında olduğunu ilave etmiştir. Benzer şekilde Coşkun (2013: 74), örneklemini oluşturan tekstil işçilerinin çoğunlukla asgari ücretten daha az ücret aldıklarını, kadın ve erkeklerin aldığı ücretler arasında önemli farklılıklar olduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda kadın işçilerin %57'sinin asgari ücretten daha az ücret alırken aynı oranın erkeklerde %36'ya düştüğünü belirtmektedir. Benzer şekilde araştırmanın örneklemini oluşturan işçilerin de %92'si haftalık 41 saatten fazla çalışmakta ve %55'i 1000- 1999 TL arasında maaş almaktadırlar. 2000 TL ve daha üzeri ücret alan işçiler ise vasıflı işçi kategorisinde yer alan ustabaşları veya atölye sahipleridir.

Tekstil; eğitim seviyesi düşük, farklı etnik gruplardan insanların kolaylıkla istihdam bulabildiği bir sektör olma özelliği göstermektedir. Örneğin Nichols ve Suğur (2005:83) Kürtlerin eğitim seviyelerinin düşük olması sebebiyle İstanbul, Kocaeli ve Bursa'da faaliyet gösteren tekstil fabrikalarında sıklıkla çalıştıklarını ortaya koymuştur. Aynı şekilde Bulgaristan göçmeni kadın işçilerin belirli bölgelerde yoğun olarak yaşadıklarını, tekstil fabrikalarında veya atölyelerde kayıt dışı çalıştıklarını da belirtmektedirler. Söz konusu çalışmanın örneklemini de bu özellikleri yansıtır niteliktedir. İşçilerin %49'u Türk kökenli iken %41'i Kürt kökenlidir. Geri kalan %10'luk kısmını da Laz, Çerkez, Azeri, Roman vs. gibi "Diğer" etnik gruplardan insanlar oluşturmaktadır. Son olarak ise işçilerin %30'u

Dindar, %56'sı İlimli Dindar ve %14'lük az bir kısmı da İbadet Yapmayanlar ve Diğerleri kategorilerinde yer almaktadırlar.

Sonuç olarak hazır-giyim atölyelerinde çalışan bu işçiler için genel bir çerçeve oluşturmak gerekirse bu işçilerin çoğunlukla orta yaş grubunda yer aldıkları; uzun saatler, sağlıksız ve güvencesiz ortamlarda düşük ücretler karşılığında, aile veya akrabalarının yanında çalıştıkları söylenebilir. Bu işçilerin çok az bir kısmı farklı etnik gruplardan olmakla birlikte çoğunluğu Türk veya Kürt kökenlidir. Yine büyük bir oranda İlimli Dindar olduğu gözlenen bu işçilerin oldukça zor hayat şartlarına sahip giderek yoksullaşan bir grup olduğunu söylemek pek de yanlış olmayacaktır.

3.2. İşçilerin Kimlik Aidiyetleri

Çalışmanın giriş kısmında belirtildiği üzere, son yıllarda Türkiye'de sınıf konusunda yapılan çalışmalar sınıfı daha çok sosyal, politik özellikleri açısından ele almaktadır. Bu çalışmada ise işçilerin sınıf bilinçleri ile etnik kökenleri ve dindarlık durumları arasındaki çok yönlü, karmaşık, girift ilişkinin ne olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen verilere göre, işçilerin büyük bir çoğunluğu "İşçi" kategorisini seçtikleri üçlemelerin içerisine katmaktadır. Bu kategoriyi seçen işçilerin oranı %40'tır. Kendilerini tanımladıkları üçlemenin içerisine "Etnik Aidiyet" lerini koyan işçilerin oranı ise %25'tir. Üçüncü sırada da işçilerin kendilerini "Dini Aidiyet" lerine göre tanımladıkları göze çarpmaktadır. Tablo 1'de görüldüğü üzere üçlemenin içerisine "Dini Aidiyet" lerini katan işçilerin oranı %16'dır. Bir başka deyişle, işçilerin çoğunluğu kendilerini "İşçi" ifadesi ile özdeşleştirmekte olup "Etnik Aidiyet" ve "Dini Aidiyet" ile özdeşleştirenlerin oranı da azımsanmayacak kadar yüksektir. Burada önemli olan husus seçilen üçlemelerden oranı daha yüksek olanların belirlenmesinden ziyade bu faktörlerin birbirleri olan ilişkileri ve etkileşimlerinin ne olduğunun ortaya konulmasıdır. Nitekim farklı yaşlarda, eğitim seviyesinde, farklı etnik kökenden ve dini pratikten gelen işçiler arasında bu işçi kimliğinin sahiplenışı değişebilir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse işçi kimliği bilinci üzerinde etkili olan sosyo-kültürel faktörler vardır.

Tablo 1: Tekstil İşçilerinin Aidiyet Tanımlamaları

Aidiyet Tanımlamaları	Evet Yüzde(%)	Hayır Yüzde(%)
İşçi	40	60
Etnik Aidiyet	25	75
Dini Aidiyet	16	84

Bu noktada işçilerin sınıf kimliklerini şekillendiren diğer faktörleri ortaya koymak anlamlı olacaktır. Bu sebeple bir sonraki tabloda işçilerin kendilerini "İşçi" olarak tanımlama durumlarının dindarlık, etnik köken, yaş, cinsiyet, gelir gibi faktörlerden hangisi veya hangileri ile ilişkili oldukları Univariate General Linear Model analizi ile belirlenmeye çalışılacaktır.

Tablo 2. İşçilerin Kendilerini "İşçi" İfadesiyle Özdeşleştirme Durumları ile Diğer Faktörler Arasındaki İlişki

Kaynak	Karelerin Toplamı- III. Tip	Df	Ort. Kare	Frekans	Sig.
Düzeltilmiş Model	21,417 ^a	84	,255	1,075	,083
Kesişim	150,081	1	150,081	632,496	,000
Cinsiyet ^b	,075	1	,075	,314	,575
Etnik Köken ^c	,286	2	,143	,602	,548
Dindarlık^d	1,323	2	,662	2,788	,063
Gelir ^e	,989	2	,495	2,085	,126
Yaş ^f	,407	2	,203	,857	,425
Dindarlık- Yaş^g	2,471	4	,618	2,603	,036
Dindarlık- Etnik Köken- Yaş^h	2,168	3	,723	3,045	,029
Hata	99,422	419	,237	.	
Toplam	1413,000	504			
Düzeltilmiş Toplam	120,839	503			

a. R Kare= ,175 (Adjusted R Kare = ,006)

b. Cinsiyet: Kadın, Erkek.

c. Etnik Köken: Türk, Kürt, Diğer.

d. Dindarlık: Dindar, İlimli Dindar, İbadet Yapmayanlar ve Diğerleri.

e. Gelir: Asgari Ücret ve Daha Az, 1000- 1999, 2000 ve 2000'den daha fazla.

f. Yaş: 20 ve daha küçük; 21-50; 51 ve daha büyük.

g. Etnik Köken ve Yaş: Türk, Kürt, Diğer; 20 ve daha küçük; 21-50; 51 ve daha büyük.

h. Etnik Köken, Dindarlık ve Yaş: Türk, Kürt, Diğer; Dindar, İlimli Dindar, İbadet Yapmayanlar ve Diğerleri

Tablo 2'de görüldüğü üzere işçilerin kendilerini "İşçi" ifadesi ile tanımlamalarında tek başına dindarlık durumu değişkeni için söz konusudur. Bir başka deyişle diğer değişkenler olan cinsiyet, etnik köken, gelir ve yaş ise yalnız başlarına işçilerin kendilerini "İşçi" ifadesini kullanarak tanımlama durumlarını etkilememektedir. Ancak işçilerin dindarlık durumları ile yaş kombinasyonları onların kendilerini "İşçi" ifadesini kullanarak tanımlama durumlarını daha fazla etkilemektedir. Dahası içerisinde etnik kökenin de girdiği etnik köken, dindarlık ve yaş kombinasyonu, işçilerin kendilerini "İşçi" ifadesini kullanarak tanımlama durumlarını en fazla etkilemektedir. Bu noktadan hareketle en fazla dindarlık düzeyleri olmak üzere işçilerin sınıf kimliklerinde oldukça karmaşık bir ilişkinin olduğu ileri sürülebilir.

Tablo 3. İşçilerin Dindarlık Durumlarına Göre İşçilerin Kendilerini İşçi Olarak Tanımlama Durumları

Dindarlık	İşçi ifadesi ile özdeşleştirir misiniz?	
	Evet Yüzde (%)	Hayır Yüzde (%)
Dindar	32	68
İlimli Dindar	40	60
İbadet Yapmayanlar ve Diğerleri	58	44
TOPLAM	203 (100)	305 (100)
Kayıp veri: 0		

$$x^2=11,268 \quad df=2 \quad p=0,004$$

Özüğurlu (2003:156) Denizli’de işçileşme sürecini ele aldığı çalışmasında işçilerin emek-sermaye ilişkisini ilahi kaynaklara dayandırarak açıklama eğiliminde olduklarının altını önemle çizmiştir. Durak’ın (2013: 127) çalışmasında da Konya’daki işçi sınıfı için dindar-muhafazakârlık ekseninde şekillenen hegemonik bir kültürün var olduğu söylenmektedir. Bu bağlamda işçi sınıfı kültürü büyük ölçüde hâkim sınıfa itaat etmeye dayanmaktadır. Zira mevcut eşitsizliklere karşı verilen tepkiler de bu hâkim sınıf tarafından belirlenmektedir. Mevcut çalışmanın sonuçları da belirli noktalarda benzerlik göstermektedir. Tablo 3’te açık bir şekilde görüldüğü üzere işçilerin kendilerini işçi olarak tanımlama oranları dindarlık düzeyleri ile ters orantılı bir şekilde değişmektedir. Dindar işçilerin %32’si kendilerinin işçi olarak tanımlarken bu oran İlimli Dindar işçilerde %40 ve İbadet Yapmayanlar ve Diğerlerinde %58 olarak görülmektedir ($p=0,004<0,05$). Anket çalışmalarından elde edilen verilere ilaveten derinlemesine mülakat ve odak grup çalışmalarının sonuçları da toplumsal bir olgu olan dinin, söz konusu araştırmanın örneklem grubunun yumuşak karnını oluşturduğunu göstermektedir. Örneğin Dindar işçiler işyerlerinde namaz kılabilmelerine, oruç tutabilmelerine oldukça önem vermektedirler. Konu hakkında Dindar bir işçi olan Nazlı (20) şu sözleri söylemektedir:

“Gün içerisinde çok yoğun çalışıyoruz. Telefon kullanma, arkadaşlarla sohbet etme gibi hususlarda kısıtlanıyoruz. Ancak çok şükür namazlarımıza karışılmıyor. İstedğim zaman namaz kılabilirim. Zaten patronum karşı çıksaydı bu işte çalışmazdım.”

Nazlı örneğinde görüldüğü gibi, çalışma koşulları ne kadar zor olursa olsun işçiler için işyerlerinde namaz kılabilmeleri öncelikli öneme sahiptir. Hatta işyerinde namaz kılamama işten tek çıkma sebebi gibi olarak görülmektedir. Odak grup çalışmasında da Türk kökenli kadın işçiler işverenlerinden dini konularda oldukça hassas davranmalarını beklediklerini belirtmişlerdir. Bu işçiler Ramazan ayında çalışma saatlerinin ve koşullarının iftar saatlerine göre ayarlandığını, namazlarını vakit geçirmeden kılabildiklerini ilave etmişlerdir. Ancak aynı durum İbadet Yapmayanlar ve Diğerlerinde bir tepki doğurmaktadır. Bu bağlamda dindarlık bakımından İbadet Yapmayanlar ve Diğerleri grubunda yer alan Hakkı (27) şu sözleri dile getirmektedir:

“Ben namaz kılmıyorum. Birçok arkadaşım da öyle. Bazı arkadaşlar namaz kılıyorlar. Aslında herkesin ibadeti kendine tabi ama izin verilmemeli. Çünkü bazıları bu durumu suiistimal ediyor. Namaz kılacağım diye işi bir bırakıyor sonra iki saat ortada yok. Namazını kılıp hemen işe başlasa o da yok. İki saatte de namaz kılınmaz ki.”

Bu ifadelerden ve yapılan gözlemlerden ibadetleri konusunda hassas olan Dindar işçilerin işverenleri tarafından gerekli ihtimamı görmelerinin onların işlerine ve işverenlerine daha bağlı olmalarını sağladığı sonucuna varılabilir. Aynı durum Dindar işçilere pozitif ayrımcılık yapıldığını düşünen İbadet Yapmayanlar ve Diğerlerinin dışlandıkları hissiyatına kapılmalarına sebep olmuştur. Sonuç olarak ise ötekileştirdiklerini düşünen İbadet Yapmayanlar ve Diğerleri bir farkındalık oluşturarak dindarlık durumlarına göre bir sınıf bilinci geliştirmişlerdir. Aynı durum işçilerin sendikalara üye olmaları konusu ile de ilişkilendirilebilir. Sendikalara üye olmanın sınıf bilincini etkileyen önemli bir faktör olduğu düşüncesinden yola çıkılarak araştırmanın örneklemini oluşturan işçilerin sendikalara üye olmaları ile dindarlık durumları arasında yakın bir ilişki bulunduğu ileri sürülebilir. Yapılan odak grup çalışmalarında işçiler sendikaların dinsizlikle eş tutulduğunu, mensubu oldukları cemaatlerde sendikalara üye olmamaları konusunda fetva verildiğini söylemişlerdir. Bu bağlamda işçilerin dindarlık durumları ile kendilerini "İşçi" ifadesini kullanarak tanımlamaları arasında ters orantılı bir ilişki vardır. Yani işçilerin dindarlıkları arttıkça kendilerini "İşçi" olarak tanımlama oranları azalmaktadır. Dindarlık durumuna göre İbadet Yapmayanlar ve Diğerleri kategorisinde yer alan Türk kökenli bir işçi olan Hakkı (27)'nin şu sözleri bu düşünceyi destekler niteliktedir:

"İşverenim dindar olmayabilir, Yahudi veya başka bir dinden olabilir. Benim için bunun bir önemi yok. Yeter ki bir işçi olarak hakkımı gözetsin. Maaşımı zamanında yatırsın."

Bu bağlamda İlimli Dindar ve İbadet Yapmayanlar ve Diğerleri kategorisinde yer alan Türk etnik grupları için önceliğin "İşçi" kimliğinin olduğu iddia edilebilir. Bu gruptaki işçiler kendilerini öncelikle işçi mağduriyetleri üzerinden tanımlarken, Dindarların din üzerinden ortaya koydukları talepleri de fazla sahiplenmemektedirler.

Tablo 4. İşçilerin Dindarlık Durumları ve Yaşlarına Göre Kendilerini İşçi Olarak Tanımlama Durumları

YAŞ ¹	DİNDARLIK	İşçi ifadesi ile özdeşleştirir misiniz?		
		EVET (%)	HAYIR (%)	TOPLAM
20 yaş ve daha küçük	Dindar	52	48	29 (100)
	İlimli Dindar	41	59	54 (100)
	İbadet Yapmayanlar ve Diğerleri	20	80	5 (100)
21- 50 yaş arası	Dindar	26	74	115 (100)
	İlimli Dindar	40	60	222 (100)
	İbadet Yapmayanlar ve Diğerleri	54	46	59 (100)
51 yaş ve daha büyük	Dindar	44	56	9 (100)
	İlimli Dindar	43	57	7 (100)
	İbadet Yapmayanlar ve Diğerleri	100	0	6 (100)

Tablo 4'te işçilerin yaş oranları, dindarlık durumu ve sınıf kimliği arasındaki bu ilişkisel ağın daha belirgin bir şekilde ortaya çıktığı göze çarpmaktadır. Nichols ve Suğur (2005: 234- 249) da yaşa göre dindarlık durumunun işçilerin sınıf bilinçlerini etkileyen bir faktör olabileceğini söylemektedirler. Yaptıkları araştırmada daha iyi eğitilmiş, kentsel kökene sahip, daha seküler bir profile sahip olan ki-

şilerin kendilerini "İşçi" olarak tanımlamaya yatkın olduklarını belirtmektedir. Bu çalışmada da daha genç kesimden ılımlı Dindar işçilerin kendilerini "İşçi" olarak tanımladıkları göze çarpmaktadır. ılımlı Dindar işçilerin 20 yaş ve daha küçük olanları %52 oranında ve 21-50 yaş aralığında yer alanları ise %40 oranında kendilerini işçi olarak tanımlamaktadırlar. İbadet Yapmayanlar ve Diğerlerinin oranlarına bakıldığında ise 51 yaş ve daha büyük olanların %100'ünün kendilerini işçi olarak tanımladıkları göze çarpmaktadır. Dindar işçilerde de orta yaş grubunda yer alanların diğer yaş gruplarına nazaran daha az bir oranda kendilerini işçi olarak tanımladıkları görülmektedir (%26). Ancak diğer dindarlık kategorilerinde yer alan işçilerle kıyaslandığında hem 20 yaş ve daha küçük (%52) hem de 51 yaş ve daha büyük Dindar işçilerin (%44) daha yüksek oranda kendilerini işçi olarak tanımladıkları göze çarpmaktadır. Bütün bu veriler işçilerin yaşları ve dindarlıklarının dışındaki kişisel tecrübeler, etnik aidiyet vs. gibi başka dinamiklerin onların sınıf aidiyetlerini etkilediğini göstermektedir.

Zira dindarlık durumu, yaş ve işçi kimliği arasındaki bu ilişki, etnik köken dinamiği de dâhil olduğunda daha boyutlu ve karmaşık bir yapıya bürünmektedir.

Tablo 5. İşçilerin Dindarlık Durumları, Etnik Kökenleri ve Yaşlarına Göre Kendilerini İşçi Olarak Tanımlama Durumları

Etnik köken	Yaş	Dindarlık	İşçi ifadesi ile özdeşleştirir misiniz?	İşçi ifadesi ile özdeşleştirir misiniz?		Toplam
				EVET (%)	HAYIR(%)	
Türk	20 yaş ve daha küçük	Dindarlık	Dindar	0	100	5 (100)
			ılımlı Dindar	42	58	24 (100)
			İbadet Yapmayanlar Ve Diğerleri	33	67	52 (100)
	21- 50 yaş arası	Dindarlık	Dindar	41	59	134(100)
			ılımlı Dindar	45	55	20 (100)
			İbadet Yapmayanlar Ve Diğerleri	50	50	4 (100)
	51 yaş ve daha büyük	Dindarlık	Dindar	43	57	7 (100)
			ılımlı Dindar	100	0	3 (100)
			İbadet Yapmayanlar Ve Diğerleri	65	35	20 (100)
Kürt	20 yaş ve daha küçük	Dindarlık	Dindar	36	64	28 (100)
			ılımlı Dindar	20	80	5(100)
			İbadet Yapmayanlar Ve Diğerleri	26	74	51 (100)
	21- 50 yaş arası	Dindarlık	Dindar	42	58	64 (100)
			ılımlı Dindar	65	35	31 (100)
			İbadet Yapmayanlar Ve Diğerleri	67	33	3 (100)
	51 yaş ve daha büyük	Dindarlık	Dindar	100	0	2 (100)
			ılımlı Dindar	50	50	4 (100)
			İbadet Yapmayanlar Ve Diğerleri	100	0	2 (100)
Diğer	20 yaş ve daha küçük	Dindarlık	Dindar	0	100	12 (100)
			ılımlı Dindar	29	71	24 (100)
			İbadet Yapmayanlar Ve Diğerleri	38	62	8 (100)
	21- 50 yaş arası	Dindarlık	Dindar	0	100	2 (100)
			ılımlı Dindar	100	0	1 (100)
			İbadet Yapmayanlar Ve Diğerleri	0	100	2 (100)
	51 yaş ve daha büyük	Dindarlık	Dindar	0	100	2 (100)
			ılımlı Dindar	100	0	1 (100)
			İbadet Yapmayanlar Ve Diğerleri	100	0	1 (100)

Örneklemin sayısından kaynaklanan daha fazla katmanlı tablolarda bazı kategorilerde kişi sayısı azalmakla birlikte, Tablo 5'e göre Türk kökenli İlimli Dindar işçilerin hemen her yaş grubunda kendilerini işçi olarak tanımlama oranları yüksek görülmektedir. Bu oranlar 20 yaş ve daha küçük işçilerde %42, 21- 50 yaş arası işçilerde %41 ve 51 yaş ve daha büyüklerde %43'tür. Buradan yola çıkılarak etnik temelli bir sürtüşme yaşanması halinde İlimli Dindar olan Türk kökenlilerin işçi kimliğini değil, Türk kimliğini sahiplendikleri söylenebilir. Nitekim çalıştığı atölyede yaşadığı problemlerden dolayı farklı bir iş yerine geçmek zorunda kaldığını belirten Türk kökenli İlimli Dindar bir işçi olan Ali (23) de bu durum ile alakalı şu sözleri dile getirmiştir:

"Bir önceki işyerimde patron ve diğer işçiler Kürt'tü. Atölyede hep Kürtçe konuşuyorlardı ve Kürtçe şarkılar dinleniyordu. Bir iki kez sitemde buldum. Biraz da Türkçe dinleyelim diye. Tartıştık. Ben de başka bir iş bulduğumda hemen işimi değiştirdim."

Kürt kökenli işçiler için aynı husus ele alındığında ise denkleme etnik kimlik hassasiyetleri girdiğinde işçi kimliği sahiplenmesinin başka bir yöne kaydığı gözlenmektedir. Tabloda da açık bir şekilde görüldüğü üzere Dindar işçiler büyük bir oranda kendilerini işçi olarak tanımlamaktadırlar. 20 yaş ve daha küçük işçilerin %65'i ile 51 yaş ve daha büyük işçilerin %67'si kendilerini işçi olarak tanımlamaktadırlar. Orta yaş grubunda yer alan işçi grubundaki İlimli Dindarların %65'inin kendilerini işçi olarak tanımladıkları görülmektedir. Bu noktada Kürt etnik kökenli işçilerin dine yönelimlerinden bağımsız olarak işçi kimliğine daha fazla sahip çıkıyor görüldükleri söylenebilir. Fakat ilginç olan onların bu kimliği Kürt kimliklerinin üzerine oturarak Kürt kökenli olmaktan dolayı yaşadıklarını söyledikleri mağduriyetler ile işçi mağduriyetlerini örtüştürmeleridir. Örneğin, kendisi Kürt kökenli Dindar bir atölye sahibi olan Mustafa (42) şu sözleri dile getirmiştir:

"90'lı yıllarda devlet bize iki seçenek sundu ya dağda koruculuk yapacaksınız ya da buradan göç edeceksiniz dedi. Bazıları koruculuk yapmayı tercih etti biz de göç etmeyi tercih ettik. Okumamış olduğumuzdan ötürü tekstil işine girdik. Burada maksat Kürtlerin asimile edilmesiydi. Önceleri burada Kürtçe konuşuyorduk. Ancak İstanbul'a yoğun bir şekilde göç oldu ve sayımız 2 milyonu geçti. Şimdi kendi dilimizi rahat bir şekilde konuşuyoruz ve çoğumuz tekstil işinde çalışıyor ve yükseliyoruz. Okumamışlık kötü bir şey. O sebepten çocuklarımı okutmaya ve bu iş dışında başka işlerde çalıştırmayı düşünüyorum."

İlimli Dindar veya İbadet Yapmayanlar ve Diğerleri kategorisinde yer alan Türk etnik kökenlilerin işçi kimliği üzerinden kendini tanımlamaları İlimli Dindar veya İbadet Yapmayanlar ve Diğerleri kategorisinde Kürt kökenli işçilerde farklı bir şekil almaktadır. Onlar da tıpkı Dindar Kürt kökenli işçiler gibi kendilerini Kürt kökenli olmaları üzerinden uğradıkları mağduriyetle tanımlayıp bunun işçi kimliğine entegre etmektedirler. Nitekim sosyal hayatlarının hemen her alanında ayrımcılıklarla karşı karşıya kaldıklarını belirten bu işçilerden Kürt kökenli olan ve İbadet Yapmayanlar ve Diğerleri grubunda yer alan Ekrem (48) de şu sözleri dile getirmektedir:

"Biz buraya zorla göç ettirildiğimizde iş bulamadık, ev bulamadık. Kürt olduğum için yalnızca Kürtlerin işlettiği atölyelerde iş bulabildim. İki senedir de işsizim. İşçi arkadaşlarımı hakları konusunda bilinçlendirmeye çabaladığım için işten atıldım. Yine ilk geldiğimizde Kürt'üz diye kiralık evlerini bizlere kiralamayan insanlarla karşılaştık. Elbette şimdi ben de evim olsa bir Türk'e kiralamam. Aynı ortamda çalışmak istemem."

Verilen örneklerde de açık bir şekilde görüldüğü üzere Türk kökenli işçiler işçi aidiyetlerine daha az sahip çıkarken, Kürt kökenli işçiler işçi aidiyetlerine Kürt kimliklerinden ötürü mağdur edildikleri algısı ve/ veya düşüncesiyle örtüştürerek etnik kimlik sahiplenmesi üzerinden sahip çıkmaktadırlar.

Bir başka deyişle Kürt etnisitesi ile işçi kimliğini birebir örtüştürerek kullanmaktadırlar. Birçoğunun algısı "Kürt kökenli olmak eşittir işçi olmaktır". Dolayısıyla, işçi kimliği ve bilincini Kürt kimliği aidiyeti üzerinden tanımlamaktadırlar. Hatta bazı durumlarda Kürt kökenli patronlar bile etnik kimliklerinden dolayı yaşadıklarını söyledikleri mağduriyetleri işçi bilinci göstererek anlatmaktadırlar. Örneğin uzun yıllar atölyelerde tekstil işçisi olarak çalışmış ancak şu anda kendisine ait atölyesini işleten Kürt kökenli Zehra (42) hissiyatlarını şu şekilde dile getirmektedir:

"İstanbul'a ilk geldiğimde bir süre iş bulamadım. Sonra bir atölyede çalışmaya başladım. Kürt olduğum için atölyede patronla sıkıntı yaşadım başka atölyeye geçtim. Bir süre böyle işe gir çık falan geçti. Birçok insanın Alevi olduğu için, Hıristiyan olduğu için ya da Kürt olduğu için işyerlerinde sıkıntı yaşadığına tanık oldum. Tekstil işinde özellikle biz Kürtler sömürülüyoruz. İşçilerin ne çalışma koşulları iyi, ne de ücretleri... Sendikalaşma oldukça kötü ve başarısız. Mevcut sendikalara üye olmak ise işten çıkarılma sebebi..."

Ama pozisyonu ile algısı arasındaki bu karmaşık durum konuşmanın izleyen bölümlerinde kendini göstermiştir. Patron kimliği artık işçilerden tam disiplin beklemektedir:

"...Ben de bütün bunlardan ders aldım. İşçilerime adil davranmaya özen gösteriyorum. Onlarla arkadaş gibiyiz. Herkesin isteklerini göz önünde bulunduruyorum. Tabii kimse de işini aksatmayacak. Aksatırlarsa arkadaşlık bozulur."

Burada verilen örnekler aslında gündelik hayatta sıklıkla karşılaşılan örneklerdir. Toplumsal hafıza irdelendiğinde Kürt kökenli insanların 1950'li yıllarda tarımda makineleşme, endüstrileşme, siyasi mobilizasyon, eğitim ve kitle iletişim araçlarının artmasıyla birlikte kırdan kente ciddi anlamda bir göç yaşadıkları görülmektedir. Önceleri kendi aşiretlerinde sınıf çatışmalarına maruz kalan halk kente göç etmeleriyle birlikte bölgeciliğe dayalı patronaj ağlarına bağlanmışlar, Kürt kimliği ve etnik dayanışma bilinçlerinde bir artış görülmüştür (Bruinessen, 2013: 33-34). Yani bu göç hareketleri ile birlikte kırsal kesimdeki çatışmalar da Türk- Kürt etnik grupları arasındaki çatışmalar şeklinde şehirde varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bu araştırmada da özellikle odak grup ve görüşmelerden elde edilen bilgiler ışığında hem Türk hem de Kürt kökenli işçiler mağduriyetlerini temel olarak etnik kimlikleri üzerinden verdikleri göze çarpmaktadır.

Elde edilen bulgular işçi sınıfının ekonomik temelli sınıf aidiyetleri ve bilinçleri yok olmadığını aksine farklı kimlik aidiyetlerine bürünerek daha kompleks ve girift bir yapıda varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Araştırmanın örneklemini oluşturan tekstil işçilerinin dini ve etnik aidiyetlerinin izdüşümü işçi aidiyetinde yer almaktadır. Bu bağlamda çalışma işçilerin ekonomik temelli sınıf tanımlamalarının diğer kimliklerle yakın ancak karmaşık ve çok boyutlu bir ilişki içinde olduğu düşüncesi ile noktalanabilir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Son zamanda sınıf kavramının ortadan kalkmasıyla sınıf konusunun eski popürlüğünü yitirdiği ileri sürülmektedir. Ancak sınıf konusu ortaya atıldığı ilk günlerdeki önemini korumaktadır. Tekstil işçilerinin sınıf bilinçlerini etkileyen dinamikleri ve bu dinamikler arasındaki çok yönlü, girift ilişkiyi ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmanın sonuçları bu düşünceyi destekler niteliktedir. Nitekim tekstil işçileri kendi sınıfsal pozisyonlarını tanımlarken hala en yüksek oranda kendilerini “İşçi” ifadesini kullanmaktadırlar; fakat diğer kimlikleri üzerinden yaşanmışlıkları ve hassasiyetleri bu oranda dikkat çekici değişikliklere sebep olmaktadır.

Yapılan araştırmada işçilerin kendilerini “İşçi” olarak tanımlama durumlarının cinsiyet, dindarlık, gelir, yaş, etnik köken faktörlerinden hangisi ve hangileri ile ilişkisinin bulunduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda uygulanan Univariate General Linear Model analizine göre dindarlık, dindarlık ve yaş, dindarlık, yaş ve etnik kökenlerinin onların kendilerini “İşçi” olarak tanımlama durumlarını en çok etkilediği göze çarpmıştır. Bütün bu dinamikler ile ilişkileri sırasıyla ele almak gerekirse öncelikli olarak işçilerin dindarlık durumlarının kendilerini “İşçi” olarak tanımlama durumları arasında ters orantılı bir ilişki olduğu görülmüştür. Yani daha az dindar olan İbadet Yapmayanlar ve Diğerlerinin (%56) kendilerini “İşçi” olarak tanımlama oranları daha dindar olan İlmli Dindarlar (%40) ve Dindarlardan (%32) daha yüksektir. Dindar işçiler için önemli bir yere sahip olan din olgusu oldukça ağır çalışma şartlarına rağmen işten çıkma sebebi olarak görülmektedir. İşyerlerinde namazlarını kılabilmeleri, Ramazan ayında oruçlarını tutabilmeleri hususuna işverenlerinin de ihtimam göstermelerini bekleyen bu işçilerin karşılaştıkları tavırlar diğer işçiler arasında ise onlara yönelik bir ayrımcılık yaratıldığı düşüncesine sebep olmaktadır. Sonuç olarak bu işçilerin sınıf bilinci geliştirmelerinde bir sebep olarak görülebilir.

İşçilerin dindarlık durumları ile kendilerini “İşçi” olarak tanımlamaları arasındaki ilişki yaş faktörünün de eklenmesiyle farklı bir şekle bürünmüştür. Bulgular ve tartışma kısmında da verildiği üzere daha genç kesimden İlmli Dindar işçilerin daha yüksek oranda kendilerini “İşçi” olarak tanımladıkları görülmüştür. İlmli Dindar işçilerin 20 yaş ve daha küçük olanları %52 oranında ve 21-50 yaş aralığında yer alanları ise %40 oranında kendilerini işçi olarak tanımlamışlardır. İbadet Yapmayanlar ve Diğerlerinin oranlarına bakıldığında ise 51 yaş ve daha büyük olanların %100’ünün kendilerini işçi olarak tanımladıkları göze çarpmıştır. Dindar işçilerde de orta yaş grubunda yer alanların %26 oranında kendilerini işçi olarak tanımladıkları görülmüştür. Ancak 20 yaş ve daha küçük

grubunda yer alan işçilerin %52'si ve 51 yaş ve daha büyük Dindar işçilerin de %44'ü kendilerini işçi olarak tanımladıkları göze çarpmıştır. Bu noktada farklı dinamiklerin işçilerin kendilerini "İşçi" olarak tanımlamalarında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Son olarak işçilerin kendilerini "İşçi" olarak tanımlamalarının dindarlıkları, yaşları ve etnik kökenleri ile ilişkisi ele alındığında ise daha karmaşık sonuçlara ulaşılmıştır. Türk kökenli İlimli Dindar işçilerin hemen her yaş grubunda kendilerini işçi olarak tanımladıkları görülmüştür. Yapılan görüşmelerden elde edilen veriler bu işçilerin etnik kökenleri üzerinde bir çatışma yaşadıklarında Türk kimliklerini daha çok benimsediklerini göstermiştir.

Aynı husus Kürt kökenli işçiler bağlamında değerlendirildiğinde ise bu işçilerin etnik kimliklerine yönelik yaşadıkları olumsuz deneyimleri işçi bilinci olarak gösterme eğiliminde oldukları görülmüştür. Nitekim ilk göç ettiklerinde sosyal ve ekonomik anlamda yaşadıkları ayrımcılıklar onların kendi etnik kimliğinden insanların Kürt kimliği ile birlikte işçi kimliğine sahip olduklarını düşünmelerine sebep olmuştur. Bu noktada işçilerin dindarlık durumlarından bağımsız olarak kendilerini bir bilinç geliştirdikleri sonucuna ulaşılabilir. Örneğin 20 yaş ve daha küçük yaş grubunda yer alan Dindar işçilerin %65'i, 51 yaş ve daha büyük yaş grubunda yer alan işçilerin %67'si kendilerini "İşçi" ifadesini kullanarak tanımlamışlardır. 21-50 yaş grubunda yer alan işçilerin ise İbadet Yapmayanlar ve Diğerleri kategorisinde yer alanların %65 oranında kendilerini "İşçi" olarak tanımladıkları görülmüştür. Bu durum bu işçilerin etnik kökenlerini sınıf aidiyetleri ile örtüştürerek kullanmalarına sebep olmuştur.

Kısaca özetlemek gerekirse işçilerin etnik ve dini kimliklerinin bir izdüşümü olarak ekonomik temelli sınıflarına göre tanımlamalarında, yani sınıf bilinçleri ve aidiyetlerinde barınmaktadır. Bir başka anlatımla, sınıf bilinci ve aidiyeti işçilerin etnik kimlikleri ve dindarlık durumları gibi faktörlerden etkilenmektedir. Sonuç olarak bütün çalışma boyunca ısrarla altı çizildiği üzere sınıf aidiyeti ekonomik temelli olsa da etnik köken ve dindarlık durumları gibi farklı faktörlerden beslenen, etkilenen ve onları etkileyen canlı bir yapıya sahiptir. Yok olması şöyle dursun yıllar geçse de gerek toplumsal olarak gerekse bütün sosyal çalışmacılar için önemini her zaman koruyacaktır.

Söz konusu araştırmanın kısıtlılıkları da göz önünde bulundurularak gelecekte aynı konu üzerinde yapılacak diğer araştırmalara yardımcı olabilecek birkaç öneride bulunulabilir. Öncelikli olarak araştırma örneklemini yalnızca tekstil işçileri ile sınırlandırılmıştır. Yapılacak diğer araştırmalarda farklı örneklem grupları üzerinde karşılaştırılmalı bir çalışma gerçekleştirilebilir. Buradan yola çıkılarak farklı sektörlerde ne tür sınıf, kimlik aidiyetlerini benimsedikleri vb. gibi hususlar kıyaslanarak konu hakkında daha geniş bilgi edinilebilir. Benzer şekilde İstanbul'da gerçekleştirilen bu çalışma tekstil imalatının yoğun olarak yapıldığı farklı illerde de gerçekleştirilebilir. Böylece farklı illerde yaşayan örneklem gruplarından elde edilen veriler kıyaslanabilir.

KAYNAKÇA

- Acker, J. (2006). "Inequality Regimes: Gender, Class and Race in Organizations", *Gender & Society*, 20(4), 441-464.
- Aktaş, G. (2015). *Tekstil İşçilerinin Sınıf Bilinçlerini Etnik, Dini ve Toplumsal Cinsiyet Kimliklerinin Etkisi: İstanbul Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Bitirme Tezi, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altan, Z., Kağnıcıoğlu, D., Şişman, Y. ve Sungur, Z. (2005). *İşçi Profil Araştırması: Eskişehir Örneği*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Raporu.
- Bal, H. (2015). *Kent Sosyolojisi*, Bursa: Sentez Yayınları.
- Berber, Ö. (2003). *Toplumsal İlişkiler Bağlamında Sınıf Bilinci ve Sınıf Kültürü: Seydişehir Eti Alüminyum Fabrikası Örneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Best, S. ve Kellner D. (1998). *Postmodern Teori* (Çev. M. Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Blackby, D. H., Laslie, D. G., Murphy, P. ve O'Leary, N. C. (2002). "White/ Ethnic Minority Earnings and Employment Differentials in Britain: Evidence from LFS", *Economic Papers*, 54, 270-297.
- Böke, K. (2011). "Çoklu Metot Kullanımı", K. Böke (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, içinde, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bruniessen, M. V. (2013). *Kürtlük, Türklük, Alevilik-Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, A. (2004). "Dini Kimlik ve Sınıf: Bir MÜ-SİAD-Hak-İş Karşılaştırması", N. Balkan ve S. Savran (Hzrl.), *Sürekli Kriz Politikaları*, içinde, İstanbul: Metis Yayıncılık, 126-147.
- Canning, K. (1992). "Gender and the Politics of Class Formation: Rethinking German Labor History", *The American Historical Review*, 97(3), 736-768.
- Clark, T. N. ve Lipset, S. M (2007). "Toplumsal Sınıflar Ölüyor mu?", H. Erbaş, M. K. Coşkun ve D. Yüzüak (ed.), *Fark, Kimlik, Sınıf*, içinde, Ankara: EOS Yayınevi, 73-86.
- Clawson, M. A. (1985). "Fraternal Orders and Class Formation in the Nineteenth-Century United States", *Cambridge University Press*, 27(4), 672-695.
- Coşkun, M. K. (2013). *Sınıf, Kültür ve Bilinç- Türkiye'de İşçi Sınıfı Kültürü, Sınıf Bilinci ve Gündelik Hayat*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Çelik, Ö. (2008). *Ataerkil Sistem Bağlamında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Benimsenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Bitirme Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dedeoğlu, S. (2000). "Endüstriyel Üretimde Kadın ve Göçmen Emegi: Ataerkillik ve Enformel Emek", S. Dedeoğlu ve M. Y. Öztürk (Ed.), *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emegi Türkiye Örneği*, içinde, İstanbul: SAV Yayınları, 249-276.
- Durak, Y. (2013). *Emegin Tevekkülü Konya'da İşçi-İşveren İlişkileri ve Dindarlık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Durrant, T. J. ve Sparrow, K. H. (1997). "Race and Class Consciousness Among Lower- and Middle-Class Blacks", *Journal of Black Studies*,27(3), 334-351.
- Enneli, P. (2002). "Social Exclusion and Young Turkish-speaking People's Future Prospects Economic Deprivation and the Culturalization of Ethnicity", S. Fenton (Ed.), *Ethnicity and Economy 'Race and Class' Revisited*, içinde, New York: Palgrave Macmillan Publishing, 121-141.
- Erbaş, H. ve Coşkun, M. K. (2007). "Sınıf Kimliğinden Kültürel Kimliğe: Fark/ Kimlik Politikalarının Yükselişi", H. Erbaş, M. K. Coşkun ve D. Yüzüak (Ed.), *Fark, Kimlik, Sınıf*, içinde, Ankara: EOS Yayınevi, 3-30.
- Fenton, S. (1999). *Etnisite- Irkçılık, Sınıf ve Kültür* (Çev. N. Şad), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Günay, Ü. (2014). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- İpek, A. M. (2004). *Evren ve Örneklem (Araştırma Kümesi)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Zihinsel Engelliler Öğretmenliği Ana Bilim Dalı.
- Koçak, M. H. (2010). "Türkiye İşçi Hareketi Tarihini Yeniden Yazmak", B. Şen ve A. E. Doğan (Drl.), *Tarih, Sınıflar ve Kent*, içinde, Ankara: Dipnot Yayınları, 34-66.
- Koray M. (2008). *Sosyal Politika*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kümbetoğlu, B., User, İ. ve Akpınar, A. (2012). *Kayıp İşçi Kadınlar- Kayıtdışı Çalışmaya Dair Bir Alan Çalışması*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Lordoğlu, K. (2007). "Türkiye'deki Çalışma Hayatının Bir Parçası Olarak Yabancı Çalışanlar", *Çalışma ve Toplum*, 3, 11-31.
- Lustig, R. J. (2013). "Amerika'da Irkın ve Sınıfın Kördüğümü", M. Zweig (Ed.), *İşçi Sınıfı Kimlikler Arasında*, içinde, İstanbul: H2O Kitap, 69-88.
- Marsch, A. (2008). "Etnisite ve Kimlik: Çingenelerin Kökeni", *European Roma Rights Center Country Report Series*,17, 19-27.
- Menning, G. (1997). "Ethnic Enterprise in the Decentralised Textile Industry of Surrat, India", *Journal of Entrepreneurship*,6(2), 141-163.
- Mollaer, F.(2014). *Kimlik Politikaları*, Ankara: Doğu-batı Yayınları.
- Nichols, T. ve Suğur, N. (2005). *Global İşletme, Yerel Emek- Türkiye'de İşçiler ve Modern Fabrika*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özuğurlu, M. (2003). *İşçi Sınıfının Oluşumu Üzerine Bir Çözümleme Çerçevesi: Anadolu'da Bir 'Küresel Fabrikanın' Doğuşu (Denizli Örneği)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Palabıyık, A. (2011). "Pierre Bourdieu Sosyolojisinde "Habitus", "Sermaye" ve "Alan" Üzerine", *Liberal Düşünce* 16(61-62), 121-141.
- Panitch, L. (2013). "Sınıfın Merceğinden 11 Eylül ve Etkileri", M. Zweig (Ed.), *İşçi Sınıfı Kimlikler Arasında*, içinde, İstanbul: H2O Kitap, 107-126.
- Selçuk, F. Ü. (2006). *İşçi Sınıfının Kapsamının Belirlenmesinde Marksist Yaklaşımlar ve Bu Yaklaşımların Temel Politik Sonuçları*, 2. Sınıf Çalışmaları Sempozyumunda sunulan bildiri, (19-20 Kasım 2005, TUSAM), İstanbul: Ezgi Matbaası, 32-43.
- Smith, R. A. (2002). "Race, Gender, and Authority in the Workplace: Theory and Research", *Annual Review of Sociology*,29, 509-542.
- Spronk, S. (2007). "Roots of Resistance to Urban Water Privatization in Bolivia: The "New Working Class," the Crisis of Neoliberalism, and Public Services", *International Labor and Working Class History*,71(1), 8-28.
- Şener, C. (2006). *Türkiye'de Yaşayan Etnik ve Dinsel Gruplar*, İstanbul: Etik Yayınları.
- T. C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, (2012). *81 İl Durum Raporu*, Ankara: Sanayi Genel Müdürlüğü.
- Woo, D. (2002). "Ethnicity and Class as Competing Interpretations: the Socio-economic Mobility of Asian Americans", S. Fenton (Ed.), *Ethnicity and Economy 'Race and Class' Revisited*, içinde, New York: Palgrave Macmillan Publishing, 121-141.
- Yılmaz, B. (2006). "Yakındaki Uzak: İstanbul'un Kentiçi Mahallesinde Sosyal Dışlanma ve Mekânsal Sürgün", *Türkiye'de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Dışlanma Raporu*, 27-39.
- Zweig, M. (2013). "İşçi Sınıfı Araştırmaları Meydan Okuyor", M. Zweig (Ed.), *İşçi Sınıfı Kimlikler Arasında*, içinde, İstanbul: H2O Kitap, 15-36.